

אכילה ע"י מפה

דני לוי

א. סוגית הגמ'¹:

"אבעיא להו: מהו לאכול במפה - מי חיישין דלמא נגע או לא?" ומפרש רש"י: "מי שלא נטל ידיו, מהו לפרוש מפה על ידיו ולא יגע באוכלין ויאכל". ומסיקה הגמ': "אמר שמואל: התירו מפה לאוכלי תרומה, ולא התירו מפה לאוכלי טהרות".

בהמשך מתלבטת הגמ': "אבעיא להו: אוכל מחמת מאכיל צריך נטילת ידיים או לא?" ומסיקה: "והלכתא אוכל מחמת מאכיל צריך נט"י". כלו', גם אם אינו אוכל בעצמו, אלא מאכילים אותו צריך נט"י.

ב. עיון בסברות:

המ"ב² כותב בשם ה**לבוש**³ הסבר לפסיקת הגמ' "אוכל מחמת מאכיל צריך נט"י": "דלא פלוג רבנן באוכל בין נוגע ללא נוגע". הוא הבין שהטעם הוא לא משום שמא יגע באוכלין, אלא משום לא פלוג רבנן וגזרו נטילה על אדם האוכל בכלל, ואפי' שאחר מאכילו. ולפי"ז ההתלבטות של הגמ' תתפרש כך: האם אדם שמאכילים אותו, מכיון שאינו נוגע א"צ ליטול ידיו, או שלמרות זאת כיון שגדרי התקנה היו על האוכל אז אפי' שאינו נוגע יש עליו דין נטילה. ולפי"ז קשה: מה התלבטות הגמ' לגבי מפה אם "חיישין שמא יגע" או לא, והרי זה כלל לא משנה אם יגע או לא יגע כי בכל מקרה חייב ליטול מדין "לא פלוג"? וצ"ל, שכאשר לט ידיו במפה הוא נחשב למי שכביכול אין לו ידיים⁴ ויוצא מהכלל של הי"לא פלוג רבנן" שחל כאן, ולכן נשאר רק לדון אם יש חשש שיסיר את המפה ויבוא לגעת באוכלין, שאם כך אז אפי' שכביכול אין לו ידיים, מ"מ יתחייב בנטילה בגלל החשש שמא יסיר את המפה ויגע. אך מלבד שסברא זו קשה, עוד קשה ממה שכתב המאירי⁵ במפורש, שהטעם שאוכל מחמת מאכיל צריך נט"י הוא מטעם שמא יגע, ולא מטעם "לא פלוג". ובאמת בשו"ע הרב⁶ כתב שהטעם הוא משום שמא יגע.

¹ חולין קז.:

² סי' קס"ג ס"ק ט'. וכך הבין החזו"א סי' כ"ג ס"ק יג' ד"ה "כתב במ"ב". ועיי' בס' חיבור לטהרה סי' קס"ג ס"ק ג' ד"ה "והרמב"ם". ובחידושים ובאורים לחולין סי' טו' ס"ק י' בדיבור הראשון. ועיי' בס' טהרת ידים לרב משה לורזון פרק אחרון.

³ סעי' ב'.

⁴ כ"כ בחו"ב שם.

⁵ חולין שם ד"ה "אוכל", ועיי' גם בבה"ג סו"פ ו' דברכות ובראבי"ה לחולין סו"פ ה' ד"ה "והלכתא".

⁶ סי' קס"ג סעי' ב'.

ג. מח' תלמידי הרבינו יונה והרמב"ם:

כותבים **התר"י**⁷: "ומסקנא: התירו מפה לאוכלי תרומה דכהנים זריזים הם, ולא יגע בפת, אבל למי שאוכל חולין בטהרה לא התירו דגזרינן דילמא יגע בפת, ונראה דכ"ש לשאר בני"א שאינן אוכלין חוליהן בטהרה ואינן נזהרין כ"כ שאין להם לאכול פת... ע"י מפה דגזרינן דילמא יגעו בפת".

מקשה **המגדל עוז**⁸: "יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא?!". וכונתו, שלפי דעת התר"י יוצא דבר שהוא קצת תימה: תרומה מותר לאכול ע"י מפה ולא חיישין שמא יגע, ובחולין שכל הנטילה היא רק משום **סרך** תרומה⁹ החמירו שאסור לאכול ע"י מפה. ועל כך יש תשובה בדברי **הרשב"א**¹⁰: "התם לאו משום חומרא וקולא הוא, אלא משום דכהנים זריזים הם ואין חוששין שמא יגעו ביד, משא"כ באוכלי טהרות (או חולין) שאין זריזין כ"כ". כלו', המציאות היא שבאוכלי תרומה אין מה לחשוש, שהרי כהנים זריזים הם, לעומת אוכלי טהרות וחולין, שאינם זריזין כ"כ ולכן יש לחשוש.

הרמב"ם¹¹ חולק: "לט אדם את ידיו במפה ואוכל בהן פת או דבר שטיבולו במשקה אע"פ שלא נטל ידיו". כיצד פ"י הרמב"ם את מימרת שמואל? לשם כך נביט במקור אחר ברמב"ם¹²: "לט אדם ידיו במפה ואוכל תרומה בלא נט"י ואין חוששין שמא יגע, אבל לא יעשה כן בחולין שנעשו על טהרת הקודש או על טהרת תרומה שמא יגע לפי שאינו מקפיד עליהן". אנו רואים שהרמב"ם הבין ששמואל, באמרו "לא התירו מפה לאוכלי טהרות", התכוין דוקא לאוכלי חולין בטהרה, אבל לאוכלי חולין רגילים מותר לעטוף ידיהם במפה ולאכול ללא נט"י אף לכתחילה. מהי סברת הרמב"ם? - מסביר **הכס"מ**: "דעת רבינו דתרומה וחולין שנעשו בטהרה דינם שוה ברוב הדברים, ומן הדין היה לגזור בשניהם דלמא נגע, אלא משום דכהנים זריזים הם לא גזרו בתרומה, ומ"מ שאר חולין שאינן נאכלין בטהרה לא חמירי כולי האי למגזר בהו"¹³. כלו', לפי הרמב"ם היה מקום לגזור גם בחולין, אלא שבגלל קלותן לא גזרו בהם. יוצא שלתרומה ולחולין דין שוה להתיר, אלא שבתרומה זה מחמת זריזות הכהנים ובחולין מחוסר חשיבותם.

בכס"ממביא שם הוכחה לשיטת הרמב"ם שאין צריך נט"י לחולין אם אוכל ע"י מפה, מדברי הגמ': "ולא התירו מפה לאוכלי טהרות", ולא נקטה "לאוכלי

⁷ ברכות מב. מדפיו ד"ה "מהו לאכול במפה". וכן דעת רוב הראשונים: הראב"ד (בהשגות פ"ו מברכות הלי"ח) והרשב"א (בחי'דושי' לחולין קז: סוד"ה "ההוא דאבעיא לן". ובתוה"ב ב"ו סוף ש"ב) והריטב"א (חולין קז:), והרא"ש (סי' יח): "...ואע"פ שלא התירו מפה לאוכלי טהרות כש"כ לחולין גרידי וכו'". ועי' שה"ג לברכות שם אות שהבין מהתר"י שמפרשים כך את דעת הר"י.

⁸ פ"ו מברכות הלי"ח.

⁹ עי' בהקדמה להלי' נט"י.

¹⁰ תוה"ב ב"ו ש"א.

¹¹ שם. וכ"כ בהגמ"י אות ס' לדייק מרש"י ד"ה "התירו" ו"לא התירו", וכ"כ בשה"ג לברכות שם אות ד'.

¹² פ"ח מהלי' שאר אבות הטומאה הלי"ט, וכך דייק בהגמ"י בהלי' ברכות שם.

¹³ וז"ל בב"י סי' קסג: "לחולין גרידי לא, דכיון דלא בעי נט"י אלא משום סרך תרומה לא גזרו בהו טפי מבתרומה".

חולין". נראה, שדוקא לאוכלי טהרות לא התירו מפה, אבל לאוכלי חולין כן התירו אכילה במפה. אך זו ודאי אינה הוכחה נגד תר"י, כיון שהם כתבו בפירוש שהגמ' נקטה לרבנותא, שאפי' אוכלי טהרות אינם מספיק זריזים כדי שלא נחשוש שמה יגעו, וכ"ש שנחשוש לאוכלי חולין.
מסקנת הב"י¹⁴: "ולענין הלכה נ"ל דאין להתיר לאכול חולין ע"י מפה מאחר דכמה רבנותא פליגי עליה דהרמב"ם".

ד. מח' הראשונים במקום שאין לו מים:

אומרת הגמ' בפסחים¹⁵: "א"ר אבהו ארשב"ל: לגבל ולתפילה¹⁶ ולנט"י ארבעה מילין...א"ר יוסי ברבי חנינא: לא שנו אלא לפניו אבל לאחריו אפי' מיל אינו חוזר. א"ר אחא: ומינה, מיל הוא דאינו חוזר הא פחות ממיל חוזר".
הגמ' מדברת על אדם שהולך בדרך ואין לו מים ליטול ידיים. הדין הוא שאם הוא עתיד למצא מים לאחר מהלך פרסה (=ד' מילין) לפניו, או לאחר מהלך פחות ממיל לאחריו, אינו נפטר מנטילה¹⁷. ומה הדין אם לא ימצא מים בתחום זה?
נחלקו הראשונים: **תר"י**¹⁸ סוברים שיאכל ללא נטילה כלל. אך ה"ח¹⁹ חולק, וסובר שאין פטור גמור מנט"י במצב זה, אלא יאכל ע"י מפה. זוהי גם שיטת הערוך²⁰.

שיטת הר"ח והערוך ודאי אינה מתאימה לשי' הרמב"ם לעיל, שהרי הוא מתיר לאכול ע"י מפה אפי' לכתחילה.

ומסקנת הב"י²¹: "ומיהו היכא דאין מים מצויים...מותר לאכול ע"י מפה, דע"י שלט אדם ידיו במפה דוקא הוא דשרי, וכדברי הערוך".

וכן **פסק בשו"ע**²²: "אם אין מים מצויים לפניו ברחוק יותר מארבעה מילין, ולאחריו מיל, לט'²³ ידיו במפה ואוכל פת". כלו', השו"ע פסק כרוב הראשונים שאין לאכול ע"י מפה לכתחילה, אבל בשעת הדחק (שעה"ד), שאין לו מים, מותר ע"י מפה בלבד. בנקי' זו של שעה"ד, קיבל המחבר דוקא את הסברו המחמיר של הערוך, למרות שאין דעת רוב הראשונים כך²⁴. וצ"ע מדוע²⁵.

¹⁴ סי' קסג' סוף אות א'.

¹⁵ דף מו. וחולין קכב:

¹⁶ עי"ש פי' רש"י, תוס' ד"ה "לגבל" ו"ולתפילה", ר"ח ובח"י הר"ן שם.

¹⁷ ע"י במ"ב סי' קסג' ס"ק ג' ובשעה"צ אות ב', ג'.

¹⁸ ברכות ח. מדפיו ד"ה "לייט", וכך דייק הב"י מדבריהם בסי' קסג' אות א' ד"ה "והערוך".

¹⁹ על הגליון.

²⁰ ערך "גבל", הובא בב"י שם.

²¹ סוסי' קסג'.

²² סי' קסג' סעי' א'.

²³ כך היא הגי' הנכונה ודלא כמו שכתוב בספרים הישנים: "יטול".

²⁴ ע"י ביאור הגר"א שם ס"ק א'.

²⁵ ועי' מאמ"ר ס"ק ג' בסוגריים.

ה. אכילה ע"י כף או מזלג:

הת"ר כותבים²⁶: "והאוכל בכלי הנקרא בלעז מגרפ"א אע"פ שאינו נוגע בפת צריך נט"י". ולשיטתם הדבר ברור ביותר, שכיון שאכילה ע"י מפה ו"אוכל מחמת מאכיל" צריכים נטילה מחשש שמא יגעו באוכלין, אין מה לחלקם מאוכל ע"י מזלג. אלא שגם **הרמב"ם**²⁷, שמתיר אכילה ע"י מפה, אוסר ע"י מזלג. ומסביר **הלח"מ** את סברתו: אדם שאוכל ע"י מפה ידיו עטופות והוא דבר קשה שיסיר המפה מידו ויגע. משא"כ אוכל במזלג או מחמת מאכיל שידיו גלויות, יש חשש שיגע. וכן המפה יוצרת היכר²⁸ ע"י שרואה אותה על ידו ונזכר כל הזמן שאסור לו לגעת באוכלין, משא"כ באוכל מחמת מאכיל או ע"י מזלג. כך פסק **השו"ע**²⁹: "והאוכל צריך נט"י אע"פ שאחר נותן לתוך פיו ואינו נוגע במאכל, וה"ה לאוכל במגריפה שצריך נט"י".

ו. אכילה ע"י מזלג בשעה"ד:

כפי שראינו לעיל, בשעה"ד מותר לאכול ע"י מפה. ומסתימת המחבר משמע שדוקא ע"י מפה מותר, אבל לא ע"י מזלג. אבל **הרמ"א** כתב שבמקום שאין מים מצויים יכול לאכול גם ע"י כף³⁰. ולפי"ז ה"ה שמוותר לאכול ללא נט"י אפי' אם "אוכל מחמת מאכיל" בשעה"ד, שדינו כאכילה ע"י מזלג. ועוד כותב **הביה"ל**³¹ שלרמ"א יהיה מותר בשעה"ד לכרוך רק ידו אחת במפה והשניה מגולה כמו אוכל בכף ומזלג. והתקשו בדבריו הרבה אחרונים³²: מנין לו להשוות כף למפה ולהתיר גם כף בשעה"ד, והרי הרמב"ם שהתיר במפה אוסר במזלג מכיון שבמפה יש פחות חשש ש"אתי למינגע"י מאשר בכף, וא"כ מנין לו לרמ"א להתיר במזלג כמו במפה? אמנם אנו פוסקים **כטור** שהשוה דין מפה לדין מזלג לאיסורא, אבל מנין לרמ"א לומר שיחלוק על הרמב"ם לומר שהחשש בשניהם שוה! בגלל קו' זו חלקו הרבה אחרונים על פסיקתו זו של הרמ"א. אך **הא"ר**³³ תי': מכיון שמפשטות הגמ' נראה, שמוותר למי שאין לו מים בריחוק ד' מילין לפניו או פחות ממיל לאחריו, לאכול ללא נטילה וללא מפה וכדעת רוב הראשונים, אלא שהמחבר החמיר כדעת **הערוך** להצריך גם במצב כזה מפה, אפשר יהיה להקל

²⁶ ברכות מב. מדפיו ד"ה "אוכל".

²⁷ פ"ו מברכות הלי"ח.

²⁸ כ"כ הביה"ל ד"ה "ידיו במפה". ועי' א"ר אות ד'. ולכאוי' ישנה נפק"מ בין הסברות הנ"ל אם אוכל ע"י מפה, דאיכא היכרא, אבל לא ממש לט ידיו בה. דלח"מ בכ"ז אסור, ולביה"ל אולי יהיה מותר. ועי' בנימוקי הגר"יב על השו"ע שם ד"ה "והנה". (מובא בילקוט מפ' מכת"י בשו"ע בחוצ' מ. י-ס).

²⁹ ס"י קסג' סעי' א'.

³⁰ ואין לחלק בין כף למזלג. עי' א"ר אות ד'.

³¹ ד"ה "ידיו במפה".

³² עי' גר"א ס"ק ג' (עי' דמשק אליעזר), וא"ר אות ד', ועי' מאמ"ר ס"ק ג', ה', ומ"ב ס"ק ז'.

³³ שם

ולאכול גם ע"י כף ומזלג. וכ"פ **בכף החיים**³⁴ כרמ"א. אמנם **במ"ב**³⁵ החמיר כדעת החולקים על הרמ"א.

אך ע"י **בנימוקי הגרי"ב**³⁶ שתי את הרמ"א ע"פ פשט הגמ'. שהרי הגמ' שאלה מה דין אכילה ע"י מפה, ופשטה לאיסור לאוכלי טהרות, ולפי פסק המחבר: כשי"כ לאוכלי חולין. ואעפ"כ שאלה הגמ' מה הדין ב"אוכל מחמת מאכיל" האם חיישנין שמא יגע או לא. מוכח א"כ ש"אוכל מחמת מאכיל" יותר קל מאכילה ע"י מפה, וה"ה לאוכל במזלג שדומה ל"אוכל מחמת מאכיל". וא"כ יוצא שאם נתיר אכילה ע"י מפה בשעה"ד כשי"כ שנתיר אכילה ע"י מזלג ו"מחמת מאכיל". והסברא היא שבאכילה ע"י מפה בסופו של דבר האדם מחזיק את האוכל בידי, משא"כ ב"אוכל מחמת מאכיל" ומזלג. וכנראה שהאחרונים שחלקו על הרמ"א הבינו שהאבעיא של הגמ' היא לשני הצדדים: האם "אוכל מחמת מאכיל" יותר קל מאכילה ע"י מפה ומותר, או שיותר חמור ואסור. ועדיין צ"ע בדבריהם.

ז. סיכום:

- א. מותר לכרוך ידיו במפה ולאכול ללא נט"י בתנאי שאין לו מים בריחוק ארבעה מילין לפניו, או פחות ממיל לאחריו.
- ב. לפי המחבר אין היתר לאכול ע"י מזלג או כף ללא נט"י אפי' בשעה"ד. **לרמ"א** מותר בשעה"ד במקרים הבאים: ע"י מזלג או כף, אוכל מחמת מאכיל וכן לט ידו אחת בלבד במפה. **המ"ב** נוטה להחמיר כדעת המחבר.

³⁴ אות ח'.

³⁵ ס"ק ז'.

³⁶ מובא בילקוט מפ' מכת"י בשו"ע בהוצ' מ. י-ם.

ח. נספח: כמה פרטי דינים באכילה ע"י מפה:

1. יושב בביתו:

המ"א³⁷ מביא ירושלמי³⁸ שאומר ששומרי גנות ופרדסים שיושבים במקומם ואין מהלכים דינם כלאחריו. לכן אם אין לו מים בריחוק פחות ממיל מהפרדס אוכל במפה ללא נט"י. מדייק המ"א, שדוקא שומרי גנות ופרדסים שאינם כולים לעזוב את מקומם בגלל השמירה הקלו להחשיבם כלאחריו, אבל יושב בביתו דינו כלפניו, עד ד' מילין.

ואלו הפמ"ג חולק וסובר שדין יושב בביתו כלאחריו, ודוקא מהלך בדרך לפניו החמירו עליו עד ד' מילין. הוא מדייק זאת מדברי המחבר בהל' תפילה³⁹, שגם שם הדין הוא שצריך לחזור אחרי מים עד ד' מילין לפניו ועד פחות ממיל לאחריו. וז"ל: "...ואם אין לו צריך לחזור אחריהם עד פרסה, והני מילי כשהוא הולך בדרך והמים נמצאים לפניו וכו'". משמע שדוקא אם הולך בדרך החמירו עליו ולא אם הוא יושב בביתו. וכ"פ בח"א⁴⁰ ובמ"ב⁴¹.

2. ספק אם ימצא מים:

כותב המ"א⁴²: "ואם הוא ספק אם ימצא מים תוך ד' מילין אפשר דיש לסמוך על הרמב"ם שמתיר לאכול במפה אפי' יש לו מים". וכ"פ במ"ב⁴³, והוסיף: "והוא תאב לאכול".

3. שיעור ד' מילין לנוסע במכונית וכדו':

כותב הביה"ל⁴⁴: "כשהוא נוסע בגמלא פרחא⁴⁵...אין חושבין לפי אורך הדרך אלא לפי חשבון הזמן של הילוך ד' מילין לאדם בינוני שהוא שיעור עב' מינוטין⁴⁶ (=דקות), וכ"ז דוקא כשהוא רעב הרבה".

³⁷ ס"ק א'.

³⁸ פ"ח דברכות ה"ב.

³⁹ סי' צב' סעי' ד'.

⁴⁰ כלל מ' סעי' יא'. ועי' בהוכחתו מירו' חלה פ"ב סוף הל"א. ועיי"ש בפ"י ברכת ישראל.

⁴¹ סוס"ק ג'.

⁴² ס"ק א'.

⁴³ ס"ק ג'.

⁴⁴ ד"ה "בריחוק". ועי' בילקו"י הע' א'.

⁴⁵ עי' רש"י מכות ה. ד"ה "גמלא פרחא".

⁴⁶ עי' בחוברת "מכרמי שומרון: בירורים בסוגיות הדלקת נר חנוכה" עמ' 21 הע' 4.